

Almir Fatić

Semantička analiza riječi *nafs* u Kur'anu

Rezime

U tekstu pod rečenim naslovom autor semantički analizira upotrebu riječi *nafs* u Kur'anu na temelju: a) djela iz semantičke leksikologije Kur'ana; b) temeljnih komentara Kur'ana; c) najnovijih kritičkih studija iz oblasti tefsirske discipline koja se specifično bavi ispitivanjem kontekstualnih značenja polisemnih i homonimnih riječi u Kur'anu i d) drugih savremenih studija koje tretiraju značenja riječi *nafs* u Kur'anu.

Ključne riječi: *nafs*, semantika, leksičko/relaciono/kontekstualno značenje.

Uvod

RIJEČ *NAFS* (نَفْس) jedna je od kur'anskih riječi koja je privlačila i neprestano privlači posebnu pažnju semantičara i komentatora Kur'ana. Jednako interesovanje za ovom riječju i njezinim suštinskim određenjem pokazali su i muslimanski filozofi i sufijski autoriteti. Ovi posljednji možda su najdublje prodrli u tajnu *nafsa* i njegovih značenjskih intencija i manifestacija. Gledano u cjelini, može se konstatirati da se u muslimanskom interpretativnom mišljenju u djelima spomenutih autora iskristaliziralo nekoliko veoma različitih pogleda na suštinu pojma *nafs*. U ovom radu tek ćemo načelno izložiti najznačajnije poglede koji se tiču pokušaja definiranja pojma *nafs* te njegovog suodnosa prema, isto tako, veoma semantički zagonetnom

i bremenitom pojmu *rūh* (رُوح). Primjetno je da se *rūh* i *nafs* najčešće promatraju u vrlo bliskom semantičkom polju i korelativnom odnosu. Težište ovoga rada, pak, jeste leksička semantika riječi *nafs* u Kur'anu i komentarima Kur'ana. Ovaj leksičko-semantološki pristup riječi *nafs* u tekstu Kur'ana neizostavno podrazumijeva konsultiranje referentnih djela iz ove oblasti, tj. djela koja su napisali istaknuti semantičari Kur'ana iz klasičnog komentatorskog perioda u kojima su oni markirali kontekstualna značenja riječi *nafs* u Kur'anu. To zapravo sačinjava prvi nivo našeg istraživanja i interesovanja. Drugi nivo podrazumijeva kritičko sagledavanje ponuđenih značenja riječi *nafs* u djelima klasičnih semantičara Kur'ana kroz prizmu najvažnijih ili temeljnih komentara Kur'ana (*ummahāt at-tafsīr*), kao i najnovijih kritičkih studija iz oblasti tefsirske discipline koja se specifično bavi ispitivanjem kontekstualnih značenja polisemnih i homonimnih riječi u Kur'anu (*al-wuḡūh wa n-nazā'ir*), ali i drugih savremenih studija koje tretiraju značenja riječi *nafs* u Kur'anu. U jednom takvom intertekstualnom procesu moguće je doći do optimalnih i općeprihvatljivih kontekstualnih značenja ove kao i drugih polisemnih riječi u Kur'anu.

Definicija pojma *nafs*

Semantičar Ibnu l-Ġawzī¹ u svojoj knjizi posvećenoj “višeznačnim i jednoznačnim riječima u Kur'anu” umjesto uobičajenog leksičkog značenja riječi *nafs*, navodi ono što je o suštinskom značenju ove riječi sumirao jedan od njegovih istaknutih učitelja: 'Alī b. 'Ubaydullāh.² Riječi ovog autoriteta prenosimo skoro u cijelosti jer one na jedan

¹ 'Abd ar-Rahmān b. 'Alī b. Muhammad b. 'Alī b. 'Ubaydullāh b. Hammādī b. Ahmad b. Muhammad b. Ġa'far al-Qurašī at-Taymī al-Bakrī al-Bagdadī al-Hanbalī, poznat pod imenom Ibnu l-Ġawzī (Ġamāluddīn Abū Faraġ) (u. 597./1201.) – muhaddis, hafiz, mufessir, fekih, vaiz, književnik, historičar i poznavalac drugih znanstvenih disciplina. Rođen je u Bagdadu oko 510. g. po Hidžri, gdje je i umro. Napisao je brojna djela, između ostalih i: *Al-Mugnī fi 'ulūm al-Qur'ān*; *Tarkira al-arīb fi l-luġa*; *Ġāmi' al-masānīd...* ('Umar Ridā Kakhāla, *Mu'ġam al-mu'allifīn*, V, Ihyā' at-turāl al-'arabī, Bayrūt, s.a., 157).

² 'Alī b. 'Ubaydullāh b. Nasr as-Surrī Abū al-Hasan b. az-Zāġūnī - historičar i fekih. Jedan od velikana hanbelijskog mezheba i poznavalac različitih islamskih disciplina. Napisao veliki broj djela, između ostalih: *Tārīh*, *Al-Iqnā'*, *Al-Wādih...* (Kayruddīn az-Ziriklī, *Al-'Alām*, IV, Dār al-'ilm li l-malāyīn, Bayrūt, 1984. 310).

koncizan ali obuhvatan način rezimiraju najznačajnije poglede u vezi sa definiranjem ovog pojma u njegovom suštinskom značenju.

“Učenjaci imaju veoma različita mišljenja u vezi sa suštinom pojma *نَفْسٌ*, kojim se odlikuje čovjek. Najbliži ispravnom stavu su oni koji kažu da je *nafs* *جَوْهَرٌ رُوحَانِيٌّ* **duhovna supstanca** koja predstavlja nešto profinjeno i koju ne prosežu očne zrake; stvorena je od svjetlosti - a i tjelesa meleka su od svjetlosti, i zato su meleci profinjena tijela koja su nedosežna očima u njihovom izvornom liku. Najbliži melecima su džini i šejtani, koji su stvoreni od vatre. Drugi smatraju da je *nafs* *جِسْمٌ لَطِيفٌ* **profinjeno tijelo**; treći su mišljenja da je *nafs* *أَلْذَمُ* **krv**; četvrti, pak, vele da *nafs* predstavlja *جِسْمٌ غَيْرُ الذَّمِّ* **tijelo bez krvi**. Jedni su mišljenja da je *nafs* *عَرَضٌ* **akcident**, jer zapaža se da on ne opstoji sam po sebi. Također, učenjaci se razilaze u odgovoru na pitanje da li je *nafs* isto što i *rūh* ili je nešto drugo. Većina smatra da *rūh* nije isto što i *nafs*, dok neki zastupaju stanovište da su *rūh* i *nafs* ista supstanca. Zatim, postoji više mišljenja u odgovoru na pitanje da li duše ljudi i duše životinja (*نُفُوسُ الْحَيَوَانَ*) pripadaju zajedničkoj vrsti *nafsa*. Većina zastupa stav da je riječ o različitim vrstama *nafsa*...”³

³ Abu l-Farağ Ibn al-Ğawzī, *Nuzha al-a'yun an-nawāzīr fī 'ilm al-wuğūh wa n-nazā'ir*, Dār al-kutub al-‘ilmiyya, Bayrūt, 2000., 288-289. – Abū Hāmid al-Gazālī u svome *magnum opusu* konstatira da riječ *nafs* ima polisemno značenje (*muštarak bayna ma‘ān*), a posebno izdvaja i navodi dva značenja koja privlače njegovu pažnju: “Pod prvim značenjem riječi *nafs* misli se na *ukupnu moć srdžbe i strasti u čovjeku*. U ovom značenju najčešće je koriste sufije (*ahl at-tasawwuf*), jer oni ovom riječju žele izraziti *pokuđena svojstva u čovjeku*. Zato oni kažu da se mora boriti protiv *nafsa* (*muğāhada an-nafs*) u cilju njegova slamanja (...). Drugo značenje riječi *nafs* jeste da je ona profinjeni kvalitet (*latīfa*) koji predstavlja suštinu (*haqīqa*) čovjeka i njegovu bit (*rāt*), ali taj kvalitet se opisuje različitim atributima, shodno njegovim stanjima. Tako, ona duša koja se uspokoji i koja ostane mirna zbog svoga otpora strastima naziva se *an-nafs al-mutma‘inna* (smirena duša). To je ona duša o kojoj je Uzvišeni Allah rekao: *يَا أَيُّهَا النَّفْسُ يَا أَيُّهَا النَّفْسُ: أَلَمْ تَكُنِ أَرْضًا مَرْضِيَّةً أَمْ كُنِ سَمًا مَرْضِيَّةً أَمْ كُنِ مَاءً حَلِيمًا أَمْ كُنِ عَصَاً مَرْضِيَّةً أَمْ كُنِ شَجَرًا مُتَبَلِّغًا لِمَا بَيْنَ يَدَيْهِ أَمْ كُنِ مِنْ عِندِ رَبِّكَ رَاغِبَةً أَمْ كُنِ بَشَرًا حَلِيمًا أَمْ كُنِ نَارًا مُبْهِتًا أَمْ كُنِ نَارًا مُنِيرًا أَمْ كُنِ نَارًا مُنِيرًا أَمْ كُنِ نَارًا مُنِيرًا أَمْ كُنِ نَارًا مُنِيرًا* *A ti, o, dušo smirena/vrati se Gospodaru svome zadovoljna, a i On tobom zadovoljan* (Al-Fağr, 27-28). (...) A ako se ona ne umiri, nego nastavlja davati potporu i podršku nagonima, i ako ne postane protivnik nagona, tada se naziva *an-nafs al-lawwāma* (duša koja prekorava), jer kori čovjeka zbog njegovog zanemarivanja ibadeta Uzvišenom Allahu. Uzvišeni je rekao: *وَلَا أَقْسِمُ بِالنَّفْسِ اللَّوَامَةِ* *I kunem se dušom koja sebe kori* (Al-Qiyāma, 2). Ako se ova duša ne bude protivila nagonima i strastima, nego se njima povinuje i slijedi šejtanske pozive, tada se naziva *an-nafs al-ammāra bi s-sū’* (dušom koja je sklona zlu). Kazujući o Jusufu ili o upravnikovoj ženi Uzvišeni Allah kaže: *وَمَا أُبْرِيءُ نَفْسِي إِنَّ النَّفْسَ لَأَمَّارَةٌ بِالسُّوءِ* *Ja ne pravdam sebe, ta je duša sklona zlu* (Yusuf, 53).” Na koncu, Al-Gazālī zaključuje: “Može se kazati da se prvo značenje, koje smo iznijeli, odnosi na dušu sklonu zlu. Prema tome, duša u prvom značenju jeste nešto veoma pokuđeno, a u drugom značenju nešto lijepo i pohvalno, jer to je duša čovjeka, njegova

Leksičko značenje riječi *nafs*

Rječnici arapskoga jezika, iz klasičnog i savremenog perioda arapske leksikografije, registruju veći broj značenja riječi *nafs*. Uočljivo je da se radi o polisemnoj riječi sa veoma širokim i raskošnim semantičkim poljem. Da bismo komparativno sagledali leksička ili osnovna značenja riječi *nafs* sa njezinim kontekstualnim značenjima u Kur'anu, neophodno je navesti njezino osnovno ili leksičko značenje, odnosno značenja. Edward W. Lane u svome rječniku na jedan sveobuhvatan način objedinjuje svo semantičko bogatstvo lekseme *nafs* razasuto u mnogim rječnicima klasične arapske leksikografije. Zbog toga smo odlučili da, na nešto koncizniji način, leksička značenja riječi *nafs* navedemo shodno ovom rječniku. Riječ *nafs*, dakle, ima sljedeća leksička značenja:

1) *Duša; duh; životni princip*; sinonim riječi روح, ali između ove dvije riječi postoji razlika. Plural je: نفوس i أنفس. Kaže se: خَرَجَتْ نَفْسُهُ [Njegova duša ili duh je izašao], kao i جَادَتْ نَفْسُهُ (...). Neki leksikografi tvrde da نفس i روح imaju istovjetno značenje, s tim da je prva riječ ženskog a druga [općenito ili često] muškog roda. Drugi kažu da je روح ono pomoću čega se živi, a نفس ono pomoću čega postoji intelekt ili razum. Kada čovjek spava, Bog uzima njegov نفس, ali ne i njegov روح, koji se ne uzima sve do smrti; a نفس je tako nazvan zbog njegove povezanosti sa نَفَس [disanjem]. Ili: svaki čovjek ima نَفْسَانِ [dvije duše]: نَفْسُ الْعَقْلِ [dušu intelekta ili razuma, koja se također naziva النَّفْسُ النَّاطِقَةُ], pomoću koje čovjek razlikuje stvari [tj. um] ili نَفْسُ التَّمْيِيزِ [razlikovnu dušu] koja ga napušta kada on spava tako da pomoću nje ne razumijeva, jer je Bog uzima; i نَفْسُ الرُّوحِ [dušu disanja] pomoću koje čovjek živi ili نَفْسُ الْحَيَاةِ [dušu života] – kada ga ova duša napusti, napusti ga i disanje. Ovo je razlika između uzimanja *nafsa* spavaču u snu i uzimanja *nafsa* života [prilikom smrti]. Mnogo je toga rečeno u vezi sa *nafsom* i *rūhom*, tj. da li ove dvije riječi imaju istovjetno ili različito značenje. Istina je, zapravo, da postoji razlika među njima budući da nisu uvijek zamjenjive (...).

2) *Bit stvari / stvar po sebi*; koristi se kao koroborativ; *cjelina stvari i esencijalni konstituent*. Plural je kao gore: نفوس i أنفس. Reći ćeš: رَأَيْتُ فَلَانًا نَفْسَهُ

---

suština i bit, duša koja spoznaje Allaha, dž.š., i stječe ostala znanja” (Abū Hāmid al-Gazālī, *Ihyā’ ‘ulūm ad-dīn*, II, Maktaba al-misr, Al-Qāhira, 1998., 7).

[Vidio sam toga i toga lično] i بِنَفْسِهِ جَانِبِي [Došao mi je on lično] [ili, ispravnije: جَانِبِي هُوَ بِنَفْسِهِ]; (...) I otuda نَفْسُ الشَّيْءِ znači دَاتُهُ [bit nečega] (...). [Također i fraza] فِي نَفْسِ الْأَمْرِ [znači: u stvari, stvarno, stvar po sebi] (...).

3) Osoba, biće, individua; sinonim riječi شَخْصٌ; čovjek, zajedno sa dušom i tijelom; živo biće. Arapi kažu: رَأَيْتُ نَفْسًا وَاحِدَةً [Vidio sam jednu osobu] (...).

4) Brat; bratstvo po vjeri i srodstvu; bratstvo u vjeri i religiji (Ibn 'Arafah). U Kur'anu se kaže: فَإِذَا دَخَلْتُمْ بُيُوتًا فَسَلِّمُوا عَلَى أَنْفُسِكُمْ A kada ulazite u kuće, pozdravite vašu braću; ili vašu subraću po vjeri i srodstvu. A u 12. stavku istog poglavlja بِأَنْفُسِهِمْ znači njihova subraća u vjeri i religiji.

5) Krv [ili krv života]; nazvana je tako [zato što su Arapi, kao i mnogi drugi u drevnim vremenima, vjerovali da se animalna duša razlijeva kroz čitavo tijelo putem arterija; ili:] zato što نَفْس [u svom uobičajenom značenju, tj. duša] odlazi ili nestaje zajedno sa krvlju; ili zato što ona obdržava čitavo tijelo. Reći ćeš: سَأَلْتُ نَفْسَهُ [Potekla je njegova krv], نَفْسٌ سَائِلَةٌ [tekuća krv] i دَفَّقَ نَفْسَهُ [Prolio je svoju krv].⁴

6) Tijelo.

7) Katkada se čini da ova riječ označava *stomak*, što je ostalo do današnjih dana. Reći ćeš: لَعِبَتْ نَفْسُهُ [Bolio ga je stomak] (...).

8) Stidnjak, muški ud, stidnica, ženski ud – i danas se koristi u ovim značenjima.

Iz osnovnog značenja ove riječi – nastavlja Lane - derivira se nekoliko drugih značenja, odnosno “atributa racionalne i animalne duše”. Lane navodi sljedeća “izvedena” ili, da se poslužimo terminologijom Toshihika Izutsua, “relaciona značenja” riječi *nafs*: 9) *znanje*; 10) *ponos*

⁴ Ovo značenje riječi *nafs* srodno je hebrejskoj riječi *nefesh* koja, u Bibliji, općenito označava moć života koja teče kroz krv ljudi i životinja. U širem smislu, *nefesh* može označavati sklonosti, osobu ili roba. Među predislamskim Nabatejcima, riječ *napshā* označavala je grob, posljednje počivalište ljudskog bića, dok u predislamskoj arapskoj poeziji imenica ženskog roda *nafs* i njezini plurali *anfus* i *nufūs* općenito su označavali ljudska bića te, posebno, ljudsku osobnost i pleme/rod (Jane Dammen McAuliffe (urednica), *Encyclopaedia of the Qur'ān*, Vol. V, Brill, Leiden - Boston, 2006., 81-82).

i samopoštovanje, sin.: 11; عَزَّةٌ) prijezir ili potcjenjivanje; 12) namjera ili intencija, ili: snažna ambicija, sin.: 13; هِمَّةٌ) volja ili želja; 14) stomak ili apetit; 15) [zle ili urokljive] oči, 16) snaga i smjelost čovjeka, 17) kazna.⁵

Nafs u Kur'anu

Riječ نَفْسٌ se u Kur'anu spominje na šezdeset i jednom mjestu; oblik نَفْسًا spominje se na četrnaest mjesta; نَفْسَهَا - dva puta; نَفْسِي - trinaest puta; نَفْسُهُ - četrdeset puta i نَفْسِكَ - deset puta. Dakle, ukupno u singularnoj formi: stotinu četrdeset puta. Što se tiče pluranog oblika riječi *nafs*, situacija je slijedeća: أَلْتُنْفُسُ - jedanput; نَفُوسِكُمْ - jedanput; الْأَنْفُسُ - šest puta; أَنْفُسِكُمْ - četrdeset devet puta; أَنْفُسِنَا - tri puta; أَنْفُسَهُمْ - devedeset jedanput; أَنْفُسِهِنَّ - četiri puta;⁶ ukupno: stotinu pedeset pet puta.

Ovi statistički podaci o riječi *nafs* u kur'anskom tekstu pokazuju da se radi o frekventnoj i veoma važnoj riječi kur'anskog vokabulara. Šta ona znači u Kur'anu? Jesu li sva njezina osnovna ili leksička značenja prisutna i u tekstu Kur'ana? Koja su njezina dominantna značenja u Allahovoj Knjizi? Koja "relaciona značenja" poprima ova riječ u tekstu Kur'ana? Najpotpunije odgovore na ova i slična pitanja dali su znameniti semantičari Kur'ana. Njihove odgovore, kako smo već akcentirali, valja propitivati i akceptirati u svjetlu temeljnih komentara Kur'ana, najnovijih rezultata tefsirske discipline koja se specifično bavi kontekstualnim značenjem riječi u kur'anskom tekstu te savremnih studija koje dotiču ovu tematiku.

⁵ Edwarda W. Lane, *An Arabic English Lexicon*, II, Islamic Text Society, Cambridge, 1984., 2827-2828. – Teufik Muftić u svome *Arapsko-bosanskom rječniku* (El-Kalem, Sarajevo, 1997.) navodi da riječ *nafs* ima sljedeća značenja: život; živo biće; čovjek, osoba, lice; c. neg. = živa duša, niko; tijelo; želudac; voda; sjeme; krv; bit, suština; smisao; sklonost, težnja; želja, volja; požuda, strast; tek, apetit; nedostatak, mahana; oholost; kazna; sramota, porok; urok(ljiv) pogled; namjera; samopoštovanje; lično, sam, isti/ pl. nufus: tak. = stanovništvo (1518).

⁶ 'Abd al-Bāqī, Muhammad Fu'ād, *Al-Mu'jam al-mufahras*, Dār al-hadīl, Al-Qāhira, 1996., 803-808; *The Holy Qur'an word index*, Compiled by Rafi Al-Badr, Ansariyan Publications, Qum, 187.

Kontekstualno značenje riječi *nafs* u Kur'anu

Semantičari Muqātil⁷ i Ibn Sallām⁸ navode sedam *wuḡūha* (kontekstualnih značenja) imenice *nafs*, odnosno *anfus*,⁹ Ibnu l-Ġawzī navodi osam, dok Ad-Dāmagānī¹⁰ navodi deset značenja ove imenice.¹¹ Za razliku od ovih klasičnih semantičara Kur'ana, naš savremenik Hasanuddin Ahmed¹² pronalazi da riječ *nafs* u Kur'anu "ima ne manje od šesnaest različitih konotacija".¹³ U nastavku predočavamo i kritički

⁷ Muqātil b. Sulaymān b. Bašīr al-Azdī al-Korasanī Abu l-Hasan al-Balkī – mufessir. Prenosi se da je imam-i Šāfi' za njega rekao: "Ljudi su u tefsiru ovisni o Muqātilu". Ibn Hayyān je rekao: "Znanje Muqātila b. Sulaymāna u odnosu na znanje drugih ljudi je poput okeana u odnosu na ostala mora". Ibrāhīm Ahmad b. Sayyār al-Murūzī o njemu je rekao: "Muqātil je iz Belha, potom je otišao u Merv, a onda u Irak, gdje je i umro. Optužen je za krivotvorenje hadisa te da se njegovo mišljenje ne uzima u obzir; govorio je o Božanskim atributima ono što nije dozvoljeno govoriti..." (šire vidi u: Ibn Haġar al-'Asqalānī, X, *Tahrīb at-tahrīb*, Dār al-fīkr, s.l., 1984., 249-254).

⁸ Yahyā b. Sallām b. Abī La'laba at-Taymī al-Basrī al-Afrīqī - mufessir, fekih, muhaddis i lingvist. Sreo oko dvadeset tabi'ina. Rođen u Kufi 123./740., a zatim sa ocem preselio u Egipat, gdje je i umro. Napisao: *Tafsīr al-Qur'ān, Iktiyārāt fi l-fiqh...* (Az-Ziriklī, *Al-'Ālām*, VIII, 148).

⁹ Muqātil b. Sulaymān, *Al-Ašbāh wa n-nazā'ir fi l-Qur'ān al-karīm*, Dār garīb, Al-Qāhira, 2001., 264-265; Yahyā b. as-Sallām, *At-Tasārif - tafsīr al-Qur'ān mim mā ištābahat asmā'uh wa tasarrāfat ma'ānih*, aš-Šarika at-tūnisīyya li t-tawzī', Tūnis, 1980., 287-289.

¹⁰ Muhammad b. Hasan b. 'Abd al-Malik b. 'Abd al-Wahhāb Abū 'Abdullāh ad-Dāmagānī - šejh hanefijskog mezheba i vrhovni sudija (*qādi l-quḍā*). Rođen u Dameganu, gdje je studirao fikh kao i u Nejsaburu; zatim je otišao u Bagdad (418./1027.), gdje je obavljao dužnost kadije (oko trideset godina). Dugo je živio i bio veoma poznat. Brokelman navodi sljedeća njegova djela: *Masā'il al-hītān wa t-turuq*, *Az-Zawā'id wa n-nazā'ir fi garīb al-Qur'ān* (Az-Ziriklī, *Al-'Ālām*, VI, 276; Kāhhāla, *Mu'ġam...*, XI, 48-49).

¹¹ Ad-Dāmagānī, *Islāh al-wuḡūh wa n-nazā'ir fi l-Qur'ān al-karīm*, I, Wizāra al-awqāf, Al-Qāhira, 2000., 267-269.

¹² Dr. Hasanuddin Ahmed je bivši državni službenik IAS-a (Indian Administrative Service). Doktorirao je na Jamia Millia Islamia u New Delhiju. Osim toga što je državni službenik, također je i profilirani autor čije su mnoge knjige prevedene na druge jezike. Jedne od njegovih najboljih knjiga jesu *A Brief History of Islam* i *Introducing the Qur'an*. Trenutno živi u Hyderabadu, Indija, i aktivan je u društvenim, kulturnim i književnim krugovima.

¹³ Dr. Hasanuddin Ahmed, *A new approach to the study of the Qur'an*, Goodword books, New Delhi, 2005., 328-331.

analiziramo osam značenja riječi *nafs* koja navodi Ibnu l-Ġawzī u svome djelu.¹⁴

1. *Nafs = Adem, a.s.: الَّذِي خَلَقَكُمْ مِنْ نَفْسٍ وَاحِدَةٍ ...Koji vas je od jednog čovjeka stvorio... (An-Nisā', 1) وَهُوَ الَّذِي أَنْشَأَكُمْ مِنْ نَفْسٍ وَاحِدَةٍ On je Taj što vas stvori od jednog čovjeka... (Āl-An'ām, 98).*

Od svih spomenutih semantičara jedino Ibnu l-Ġawzī tvrdi da se u navedena dva ajeta pod riječju *nafs* intendira Adem, a.s. Šta je opredijelilo ovog semantičara na takav zaključak? Ukoliko konsultiramo temeljne komentare Kur'ana, zapazit ćemo da svi oni navode isto što i Ibnu l-Ġawzī, tj. da se u navedenim ajetima pod riječju *nafs* misli na Adema, a.s.¹⁵ Također, u njima se napominje da je to stav izrazite većine komentatora Kur'ana.

Komentator Fakruddīn ar-Rāzī tvrdi da je o tom značenju (u suri An-Nisā', 1) postignut konsenzus čak svih muslimana (أجمع المسلمون على أن المراد بالنفس الواحدة ههنا آدم عليه السلام). A za značenje riječi *nafs* u Āl-An'ām (98) ovaj komentator veli da nema nikakve sumnje u to da je *an-nafs al-wāhida*: Adem, a.s. (لا شبهة في أن النفس الواحدة آدم عليه السلام وهي نفس واحد).¹⁶

Komentator Al-Qurtubī navodi: "U ajetu (An-Nisā', 1) jeste upozorenje na Stvoritelja (ljudi). Rečeno je *vāhida* zbog toga što je riječ *an-nafs* ženskog roda. Dakle, riječ *nafs* je ženskog roda, a njome se intendira muški rod. No, dozvoljeno je kazati i: *min nafs wāhid*, čime se vodi računa o značenju budući da se pod riječju *nafs* misli na Adema, a.s. To je mišljenje komentatora Muġāhida i Qatādaa; *min nafs wāhid* je kiraet (verzija čitanja) Ibn Abī 'Ubla'a".¹⁷ Prema tome, budući da je riječ o jednoglasnom mišljenju izrazite većine komentatora Kur'ana, onda je ponuđeno značenje riječi *nafs* u navedenim ajetima značenje kojem se daje prednost u odnosu na ostala značenja, shodno striktnim

¹⁴ Za Ibnu l-Ġawzija i njegovo djelo opredjeljujemo se zbog toga što je on jedan od posljednjih velikih klasičnih semantičara Kur'ana. Nadalje, riječ je o prvom autoru koji je definirao tefsirsku disciplinu *al-wuġūh wa n-nazā'ir* te uveo nove naučne standarde u pisanju djela iz ove discipline.

¹⁵ Vidi komentare At-Tabarija, Az-Zamakšarija, Ar-Rāzija, Al-Qurtubija, Ibn Kalīra, Al-Baydāvija, As-Suyutija/Al-Mahallija i Aš-Šawkānija.

¹⁶ Ar-Rāzī, *At-Tafsīr al-kabīr*, IX, s.a., s.l., 161.

¹⁷ Al-Qurtubī, *Al-Ġāmi' li ahkām al-Qur'ān*, V, Ihyā' at-turāl al-islāmī, Bayrūt, 1985., 2.

metodološkim pravilima nauke tefsira u pogledu preferencije komentatorskih mišljenja.¹⁸

2. *Nafs* = majka (al-umm): ظَنَّ الْمُؤْمِنُونَ وَالْمُؤْمِنَاتُ بِأَنْفُسِهِمْ خَيْرًا [Zašto, čim ste to čuli, nisu] vjernici i vjernice o svojim majkama hajr pomislili... (An-Nūr, 12)

Pored Ibn al-Ġawzija, ovo značenje riječi *nafs* intendira još semantičar Ad-Dāmagānī.¹⁹ Interesantno je da u komentarima Kur'ana, koliko smo mogli zapaziti, ne nalazimo ovo značenje, tj. da se u predmetnom ajetu pluralom *anfusihihim* intendiraju "majke vjernika i vjernica". Autor Sulaymān al-Qar'āwī, u svojoj obimnoj komparativno-kontrastivnoj studiji o djelima iz tefsirske discipline *al-wuḡūh wa n-nazā'ir*, tvrdi da je tumačenje (*tafsīr*) riječi *nafs* u smislu *al-umm* "značenjski blisko" (*ma'nā qarīb*) onome što navode komentatori Kur'ana. Kao argument za svoju tvrdnju Al-Qar'āwī citira riječi komentatora Ibn Kalīra: "Vjernici i vjernice usporedili su potvoru koju su čuli sa njima samim - pa ako to njima nije prilično, onda to još više ne priliči majci vjernika..."²⁰ Podsjećamo ukratko da je ovdje riječ o "kazivanju o potvori" (*qissa al-ifk*) majke vjernika, tj. 'Aiše, r. a., odnosno njezinoj nevinosti u prilog koje, između ostalih, govori i navedeni ajet.

Ali, sa semantičke tačke gledišta, nije istovjetno plural *anfusihihim* razumjeti u značenju: "o sebi samima", ili: "jedni o drugima", ili: "o svojim majkama". Naime, prema našem mišljenju, Ibnu l-Ġawzī i Ad-Dāmagānī, kao vrsni semantičari, unijeli su dodatnu semantičku vrijednost u razumijevanju predmetnog ajeta. Postavlja se pitanje na osnovu čega su oni zaključili da se u predmetnom ajetu pod pluralom *anfusihihim* intendira značenje "o svojim majkama" kad u poznatim komentarima Kur'ana ne nalazimo takvu intenciju? Naš hipotetički odgovor na ovo pitanje jeste da su ova dvojica semantičara vjerovatno imali u vidu mišljenje "oca tefsira" Ibn 'Abbasa. Naime, u njegovom

¹⁸ Ovdje imamo na umu metodološki obrazac "načina preferencije među mišljenjima komentatora" kojeg je ponudio Andaluzanski komentator Ibn Ġuzayy al-Kilbī (u. 741./1340.) u uvodu svoga komentara pod naslovom *Kitāb at-taḥlīl li 'ulūm at-tanzīl*, I, Dār al-fikr, Bayrūt, s.a., 9.

¹⁹ Ad-Dāmagānī, *Islāh...*, II, 269.

²⁰ Sulaymān b. Sālih al-Qar'āwī, *Al-Wuḡūh wa n-nazā'ir fi l-Qur'an al-karīm*, Maktaba ar-rušd, Riyād, 1990., 622.

tefsiru, preciznije: tefsiru koji se njemu pripisuje, navodi se upravo značenjska intencija koju intendiraju ova dvojica semantičara.²¹ U ovom slučaju, s metodološke tačke promatranja – ukoliko mišljenje koje se pripisuje Ibn 'Abbasu ispunjava neophodne uvjete autentičnosti - imamo jedan novi komentatorski moment. Mislimo na to da, ako se semantičar ili komentator Kur'ana poziva ili ima u vidu mišljenje Ibn 'Abbasa, onda je to, shodno pravilima preferencije komentatorskih mišljenja, preferentno mišljenje.

3. *Nafs* = zajednica (al-ġamā'a): إِذْ بَعَثَ فِيهِمْ رَسُولًا مِنْ أَنْفُسِهِمْ...kad im je Poslanika iz njihove zajednice poslao... (Ālu 'Imrān, 164); لَقَدْ جَاءَكُمْ رَسُولٌ مِنْ أَنْفُسِكُمْ Došao vam je Poslanik, iz vaše zajednice... (At-Tawba, 128)

Ibnu l-Ġawzī je jedini semantičar koji na ovaj način navodi značenje riječ *nafs* u navedenim ajetima. Muqātil i Ad-Dāmagānī kratko kažu da *nafs* ovdje znači: *minkum* ("od vas").²² Kada su u pitanju komentari Kur'ana, imamo gotovo konsenzualan stav o značenju riječi *nafs* u navedenim ajetima. Njihov zajednički interpretativni sadržaj, *in grosso modo*, jeste sljedeći: Muhammed, s.a.v.s., pripada arapskom rodu i narodu kome je kao poslanik poslan; on je Arap, iz plemena Kurejš; svojim savremenici obraća se na njima razumljivom jeziku kako bi ga oni mogli razumjeti... Dakle, on je jedan "od njih" ili, u historijskom kontekstu Objave Kur'ana koja se obraća Muhammedovim, s.a.v.s., savremenici, on je "od vas".²³ Ibnu l-Ġawzī, zapravo, sublimira sav navedeni interpretativni sadržaj i iskazuje ga jednom riječju: *zajednica* - što u potpunosti korespondira historijskom i semantičkom kontekstu navedenih ajeta. Prema tome, ovdje je posrijedi deskriptivna razlika koju Ibnu l-Ġawzī involvira u odnosu na ostale semantičare i komentatore Kur'ana.

Potrebno je istaći još jednu semantičku poentu. Naime, navedene plurale: مِنْ أَنْفُسِكُمْ i مِنْ أَنْفُسِهِمْ dopušteno je čitati i kao: مِنْ أَنْفُسِكُمْ i مِنْ أَنْفُسِهِمْ ,

²¹ Al-Fayrūz Ābādī, *Tanwīr al-miqbās min tafsīr Ibn 'Abbās*, s. I., s. a., 293.

²² Muqātil, *Al-Ašbāh wa n-nazā'ir*, 265; Ad-Dāmagānī, *Islāh...*, II, 268.

²³ Vidi Ibn Kalīr, *Tafsīr al-Qur'ān al-'azīm*, I, II, Ġam'iyya ihyā' at-turāl al-islamī, Kuwayt, 1994., 563, 531; Az-Zamakšārī, *Tafsīr al-Kaššāf*, Dār ma'rifa, Bayrūt, 2005, 203, 455; Al-Baydāwī, *Anwār at-tanzīl wa asrār at-ta'wīl*, I, II, Dār ar-rušd, Bayrūt, 2000., 309, 87; As-Suyūti/Mahallī, *Tafsīr al-Ġalālayn*, Dār al-kutub al-'ilmiyya, Bayrūt, s. a., 100, 264; Aš-Šawkānī, *Fath al-qadīr*, Dār ma'rifa, Bayrūt, 2007., 252.

čime se - zahvaljujući morfološkoj promjeni samo jednog vokala - mijenja semantička sadržina tih plurala. U tom slučaju, značenje glasi da je Poslanik *najplemenitijeg roda između njih/vas*. Komentator Al-Baydāwī objašnjava: “Zato što je on, Poslanik, pripadao najcjenjenijem arapskom plemenu”.²⁴

4. Nafs = porodica (al-ahl): فَتَوْبُوا إِلَىٰ بَارِئِكُمْ فَاقْتُلُوا أَنفُسَكُمْ Pokajte se vašem Stvoritelju i poubijajte svoje porodice! (Al-Baqara, 54)

Navedeni imperativi upućeni su narodu vjerovjesnika Musaa, a.s., tj. jevrejima, kao iskupiteljski čin potpunog pokajanja za njihovo veliko ogrješenje, odnosno obožavanje “zlatnog teleta” u odsustvu Musaa, a.s., a o čemu se govori u ajetima koji prethode predmetnom ajetu. Ibnu l-Ġawzī u kontekstu ovoga ajeta navodi jedno komentatorsko mišljenje koje mu osigurava ispravnost značenjske intencije koju intendira. On bilježi: “Kaže se da je naređeno ocu koji nije obožavao tele da ubije svoga sina koji je obožavao tele, i bratu koji također nije obožavao tele da ubije svog brata koji je obožavao tele.”²⁵ Upotrebljavajući formu “kaže se”/“veli se”/“neko je rekao” (*qīla*) ovaj semantičar implicira da ovo mišljenje, s jedne strane, nije obavezujuće, a s druge strane, da ima autoriteta koji zastupaju takvo gledište te da on prihvata ovaj stav kao ispravan. Slično mišljenje nalazimo, npr., kod At-Tabarija koji ga tradira od Muġāhida, koji je rekao: “Musa, a.s., naredio je svome narodu, kao zapovjed od njihova Gospodara, da jedni druge poubijaju noževima pa je čovjek ubio svoga oca i svoje dijete, te im je Uzvišeni Allah primio pokajanje”. U drugim komentarima Kur’ana uočljiva je općenitost u interpretiranju ovoga ajeta:

“...neka ubije onaj koji nije obožavao tele onoga koji ga je obožavao” (Ibn ‘Abbas);²⁶ “...naređeno je da jedni druge poubijaju; a veli se i: onaj koji nije obožavao tele da ubije onoga koji je obožavao tele” (Al-

²⁴ Al-Baydāwī, *Anwār at-tanzil...*, I, 309. - Komentator Ar-Rāzī, između ostalog, navodi da se tim riječima aludira na *čistotu* Muhammeda, a.s.: “Kao da je rečeno: On je iz vaše porodice koju poznajete po iskrenosti, povjerenju, čednosti i čistoti”. Kako navodi Ar-Rāzī, za ovaj način čitanja (*min anfasakum i min anfasihim*) “neko je rekao (*qīla*) da se pripisuje Allahovom Poslaniku, s.a.v.s., Fatimi i ‘Aiši, r.a.” (*At-Tafsīr al-kabīr*, XVI, 236).

²⁵ Ibnu l-Ġawzī, *Nuzha*, 289.

²⁶ Al-Fayrūz Ābādī, *Tanwīr al-miqbās...*, 9.

Baydāwī);²⁷ “...da jedni druge poubijaju” (Ibn Kalīr);²⁸ “...međusobno se poubijajte; prenosi se da je onaj koji nije obožavao tele ubio onoga koji ga je obožavao”.²⁹ “...naređeno je da nevini ubije grješnika” (As-Suyūti/Mahallī);³⁰

Prema tome, u ovdje spomenutim, ali i drugim komentarima Kur’ana, imperativi naređeni u ajetu razumijevaju se u općem smislu i značenju. Ibnu l-Ġawzī, za razliku od drugih semantičara i komentatora Kur’ana, riječ *anfusakum* ograničava ili specificira riječju *ahl(akum)*. Al-Qar’awī ističe da *nafs* intendiran kao *ahl* jeste *tafsīr qarīb* u odnosu na ostale semantičare Kur’ana (koji sintagmu *faqtulū anfusakum* uglavnom tumače “poubijajte jedni druge”), te zapaža da Ibnu l-Ġawzijevo specificiranje *nafsa* riječju *ahl* u ovom ajetu omogućava sami kur’anski tekst budući da u njemu ne postoji nešto što se tome protivi, odnosno zbog općenitog značenja riječi *nafs*.³¹

5. *Nafs* = vjernici (ahlu d-dīn): **فَإِذَا دَخَلْتُمْ بُيُوتًا فَسَلِّمُوا عَلَىٰ أَنفُسِكُمْ** *A kada ulazite u kuće, poselamite vjernike...* (An-Nūr, 61); **وَلَا تَلْمِزُوا أَنفُسَكُمْ** *...niti ružnim nadimcima vjernike zovite!* (Al-Huġurāt, 11)

U vezi sa ovim značenjem riječi *nafs* u citiranim ajetima saglasni su Muqātil, Ad-Dāmagānī i Ibnu l-Ġawzī, kao i veliki broj komentatora

²⁷ Al-Baydāwī, *Anwār at-tanzīl...*, I, 102.

²⁸ Ibn Kalīr, *Tafsīr*, I, 134.

²⁹ Ibn Ġuzayy, *Kitāb at-tashīl...*, 48.

³⁰ As-Suyūti/Mahallī, *Tafsīr al-Ġalālayn*, 13.

³¹ Al-Qar’awī, *Al-Wuġūh wa n-nazā’ir*, 624. – U tradicionalnim kao i u ostalim komentarima Kur’ana detaljnije se opisuje ovaj događaj i način kako se on dogodio. Ovdje ukratko naglašavamo dvije poente kao dominantne odrednice ehli-sunnetskih komentara Kur’ana: a) riječi *faqtulū anfusakum* razumijevaju se u svom leksičkom a ne prenesenom značenju (za razliku od komentara mu’tezilijske provincijencije koji ih razumijevaju u metaforičkom značenju) i b) naredba o ubijanju nije se odnosila na to da grješnici ubiju sami sebe navlastito, već oni koji se nisu ogriješili poubijali su one koji su se ogriješili. Šire vidi u: Ibn Kalīr, *Tafsīr*, I, 134; Ar-Rāzī, *At-Tafsīr al-kabīr*, III, 80-82. Ibnu l-Ġawzijevo semantički postupak specificiranja u slučaju ove riječi, prema našem mišljenju, implicira još jedno pitanje. Naime, da li je postupak međusobnog ubijanja značio to da je onaj koji se nije ogriješio mogao ubiti samo članove svoje uže porodice koji su se ogriješili, ali ne i druge grješnike? U tom slučaju, imamo još drastičniju i težu mjeru kažnjavanja koja je, zapravo, korespondentna težini učinjenog grijeha Musaovog, a.s., naroda, odnosno propisima Musaovog, a.s., vjerzakona (šerijata).

Kur'ana. Već smo uvidjeli kod Lanea da je ovo jedno od osnovnih značenja riječi *nafs*. Komentatori Kur'ana u svojim komentarima upravo potvrđuju leksičko značenje riječi *nafs* u slučaju navedenih ajeta i, za razliku od semantičara koji se zadržavaju samo na činjenici *vjere*, neki komentatori navode i činjenicu *srodstva*.³² Zaključak je sljedeći: vjernici su braća, a brat čovjekov je poput njegova *nafsa*, tj. poput njega samoga.

6. *Nafs* = čovjek (al-insān): وَكَتَبْنَا عَلَيْهِمْ فِيهَا أَنَّ النَّفْسَ بِالنَّفْسِ *Mi smo u njemu njima propisali: čovjek za čovjeka...* (Al-Mā'ida, 45)

O ovom *wuğūhu* riječi *nafs* u predmetnom ajetu nema razilaženja među semantičarima i komentatorima Kur'ana. Riječ je o jednom od osnovnih ili leksičkih značenja riječi *nafs* čija je kontekstualna upotreba ovdje potpuno jasna i nedvosmislena.³³ U komentarima Kur'ana ističe se da se ovim ajetom objašnjavaju dva pravna propisa iz Tevrata: 1) kazna za oženjenog bludnika je kamenovanje i 2) propis odmazde: "čovjek za čovjeka", koje su jevreji preinačili.

Ibnu l-Ġawzī za spomenuto značenje riječi *nafs* navodi samo gore citirani ajet. A zapravo, riječ je o jednom od dominantnijih semantičkih polja riječi *nafs* u Kur'anu, gdje se ona, također, može prevesti i kao: *živo biće, osoba ili ljudski život*; npr. u: Al-Baqara, 72, 155, 286; Alu 'Imrān, 25; Al-Mā'ida, 32; Al-An'ām, 152; Al-Isra', 33; Al-Qasas, 33; As-Saff, 11; Al-Muddallir, 38.³⁴

7. *Nafs* = neki, nekolicina (al-ba'd): تَقْتُلُونَ أَنْفُسَكُمْ... *ubijate neke od vas...* (Al-Baqara, 85)

Iz kontekstualnog okruženja ovog ajeta poznato je da se ovo odnosi na jevreje koji se kritikuju zbog toga što zavjet prema Uzvišenom Al-lahu krše i na taj način, tj. međusobnim ubijanjem.³⁵ I ovdje imamo

³² Naprimjer, Az-Zamakšarī, *Tafsīr al-Kaššāf* (737) i Al-Baydāwī, *Anwār at-tanzīl...* (II, 509): *'alā ahlihā allārīna hum minkum dīnan wa qarāban*.

³³ Vidi npr.: Muqātil, *Al-Ašbāh wa n-nazā'ir*, 264; Ad-Dāmagānī, *Islāh...*, II, 268; Al-Baydāwī, *Anwār at-tanzīl...*, I, 439; Aš-Šawkānī, *Fath al-qadīr*, 377.

³⁴ Isto značenje riječ *nafs* ima i u onim ajetima koji govore o polaganju računa ili pojedinačnoj ljudskoj odgovornosti na Sudnjem danu; vidi Al-Muddallir, 38 Al-Infitar, 5. Zanimljivo je da se u drugim ajetima koji govore o tome imenica *nafs*, kao imenica ženskog roda, zamjenjuje sa riječju *al-insan*, a ne sa riječju *ruh* ili drugim njezinim sinonimima; usp. Al-Qiyama, 13 sa Al-Infitar, 5.

³⁵ U Medini su živjela tri jevrejska plemena: Banu Kajnuka i Benu Nedir, saveznici

konsenzualan stav semantičara i komentatora Kur'ana zato što kontekst jasno indicira značenje riječi *anfusakum*.³⁶

Hasanuddin Ahmad smatra da u 84. ajetu sure Al-Baqara: وَلَا تَخْرُجُونَ – a vjerovatno ili analogno tome i u 85. ajetu ove sure – te u ajetu: فَلَا تَظْلِمُوا فِيهِنَّ أَنْفُسَكُمْ (At-Tawba, 36) riječ *anfusakum* znači: *kindred or fellow beings* (srodnici ili savremenici), koji u njegovom prijevodu glase: ...i da nećete vaše savremenike izgoniti iz vaših domova i: ...pa ne činite nasilje vašim savremenicama [u časnim mjesecima].³⁷

8. Nafs = duša kao takva (an-nafs bi 'aynihā): اَفْتُلُوا اَنْ اَفْتُلُوْا a da smo Mi njima naredili: “Međusobno se poubijajte!” (An-Nisā', 66)

Semantičar Ibnu l-Ġawzī ovim *wuġūhom* riječi *nafs* želi, prema našem mišljenju, ukazati da riječ *nafs* u kur'anskom tekstu dolazi u jednom od svojih temeljnih značenja, tj. u značenju ljudske duše. Istina, on ne navodi primjere za istovjetna ili paralelna značenja (*nazā'ir*) ovoga *wuġūha* u drugim kur'anskim ajetima, već samo citirani ajet. Semantičari Muqātil i Ad-Dāmagānī ovaj *wuġūh* riječi *nafs* navode na eksplicitniji način: *rūhu l-insān* (duša čovjeka) u ajetima: وَالْمَلَائِكَةُ بَاسِطُوْا اَيْدِيْهِمْ اَخْرَجُوْا اَنْفُسَكُمْ ...kada melec i budu ispružili ruke svoje prema njima: “Spasite svoje duše...” (Al-An'am, 93) [možemo prevesti, kako sugerira H. Ahmed, i: Spasite svoje živote]; وَاللّٰهُ يَتَوَفّٰى الْاَنْفُسَ حِيْنَ مَوْتِهَا – u momentu smrti; Allah uzima duše u času njihove smrti (Az-Zumar, 42).³⁸

plemena Hazredž, i Benu Kurejza, saveznik plemena Evs. Kada bi među njima izbio rat, svaka skupina bila je uz svoje saveznike tako da se dešavalo da neki jevrej ubije drugoga iz skupine, što je zabranjeno propisima njihove vjere i izričitim tekstom svete Knjige (Ibn Kalīr, *Tafsīr*, II, 171).

³⁶ Vidi npr.: Muqātil, *Al-Ašbāh wa n-nazā'ir*, 264; Ad-Dāmagānī, *Islāh...*, II; As-Suyūti/Mahallī, *Tafsīr al-Ġalālayn*, 19.

³⁷ H. Ahmed, *A new approach...*, 329.

³⁸ Muqātil, *Al-Ašbāh wa n-nazā'ir*, 265; Ad-Dāmagānī, *Islāh...*, II, 268; H. Ahmad, *A new approach...*, 328. – Komentator Az-Zamakšari (942) ističe da se u ajetu sure Az-Zumar (4) spavanje povezuje sa smrću zato što pri spavanju nestaju izvanjski pokreti i moć razlučivanja [ili: *razlikovna duša*] (*nafsu t-tamyiz*), dok prilikom smrti moć razlučivanja, pokreti i sam život [ili: *duša života*] (*nafsu l-haya*) iščezavaju. Dakle, Az-Zamakšari ovdje pravi distinkciju između razuma i moći razlučivanja (*nafsu l-'aql wa t-tamyiz*) i moći života (*ruh*) koju karakterišu disanje i pokreti. S druge strane, neki komentatori, kao što su At-Tabari (IX, 7078) i Ar-Rāzī, smatraju da prilikom sna i smrti Uzvišeni Bog “(od)uzima” ljudske pokrete i moći razlučivanja zajedno sa njihovim dušama (*arwāh*).

U još jednom ajetu komentatori Kur'ana prepoznali su referencu na ljudsku dušu: وَإِذَا النُّفُوسُ رُوِّجَتْ (At-Takwir, 7). Ovaj ajet interpretira se na više načina. Klasični komentator At-Tabarī u više varijanti prenošenja tradira riječi 'Umara b. al-Kattaba, r. a., koje se svode na sljedeće tumačenje: Svaki čovjek pridružiti će se sebi sličnom čovjeku - dobri će biti zajedno u Džennetu, a zli zajedno u Džehennemu. At-Tabarī ovom mišljenju daje prednost u odnosu na interpretaciju da će se "duše spojiti sa svojim tijelima" (Ikrima i Aš-Ša'bī) zato što se ono potkrepljuje ajetima iz sure Al-Waqi'a (7-11) i 22. ajetom sura As-Saffat.³⁹ Za razliku od At-Tabarija, komentator Ibn Kalir (IV, 614) daje prednost ovoj drugoj interpretaciji pozivajući se na autoritet Ibn 'Abbasa, Al-Hasana al-Basrija i druge rane autoritete u tumačenju Kur'ana. Az-Zamakšari (1182, pored ova dva mišljenja navodi i: "da će se duše spojiti sa svojim knjigama ili djelima" te "da će se duše vjernika spojiti sa hurijama, a duše nevjernika sa šejtanima".

Kritički osvrt

Iz ponuđenih kontekstualnih značenja riječi *nafs* koje je ponudio semantičar Ibnu l-Ġawzī možemo uočiti da on svojom metodologijom riječ *nafs* nije tretirao na sveobuhvatan način u kur'anskom tekstu. Cilj mu je samo da ukratko naznači glavna kontekstualna značenja ove riječi bez bilo kakvih eksplanatornih elemenata, što je, uostalom, karakteristika svih klasičnih semantičara Kur'ana, i kao da čitaoca svoga djela želi ponukati na vlastito pronalaženje *nazā'ra*, tj. istovjetnih ili paralelnih značenja riječi *nafs* u cijelom tekstu Kur'ana na temelju ponuđenih *wuġūha*. Zaključujemo, kako smo već istakli, da njegov semantički postupak karakterizira specifikacija za kojom argumentirano poseže kako bi intendirao željeno kontekstualno značenje. Ali uočljivo je da kao semantičar nije markirao neke važne sintagmatske sklopove ili ajete u kojima se spominje riječ *nafs*, a u kojima, sasvim izvjesno, ova riječ ima svoja relacionalna značenja. Tim prije što njegovi prethodnici markiraju ta značenja. Zbog navedenog, neophodno je navesti ona značenja riječi *nafs* koja je ovaj autor ispustio u svome djelu:

³⁹ At-Tabarī, *Ġami' al-bayan 'an ta'wil ayi l-Qur'an*, X, Dar as-salam, Al-Qahira, 2007., 8494.

I) *nafs* = srce - Sva trojica semantičara koji prethode Ibnu l-Ġawziju kao prvo značenje riječi *nafs*, odnosno *anfus* navode - *qulūb* (srca), npr.: رَبُّكُمْ أَعْلَمُ مَا فِي نَفْسِكُمْ; وَمَا تَهْوَى الْأَنْفُسُ *Gospodar vaš dobro zna šta je u srcima vašim* (Al-Isrā', 25); وَتَعْلَمُ مَا تُوَسَّوَسُ بِهِ; ...i znamo šta mu sve srce njegovo haje (Qaf, 16).⁴⁰ Hasanuddīn Ahmed značenje *mind, heart* indicira u: Al-Mā'ida, 116; An-Nisā', 128; Yūsuf, 68;⁴¹

II) *an-nafs al-mutma'inna* (Al-Fağr, 27-28); *an-nafs al-lawwāma* (Al-Qiyāma, 2) i *an-nafs al-ammāra bi s-sū'* (Yūsuf, 53) – čija značenja smo naveli u bilješci br. 3, odnosno prihvatili Al-Gazālījevu interpretaciju značenja *nafs* u navedenim sintagmama, gdje su posrijedi različiti kvaliteti *nafsa*, a time i njegove semantičke osobenosti;⁴²

III) *nafs* = kazna (al-'uqūba): اللَّهُ نَفْسَهُ وَيَحَذِّرُكُمْ اللَّهُ *Allah vas upozorava na Svoju kaznu* (Alu 'Imran, 28) - Ovo relaciono značenje riječi *nafs* nalazimo kod semantičara Ad-Dāmagānija,⁴³ kojega također potvrđuju i preferiraju poznati komentatori Kur'ana, kao što su: Ar-Rāzī, Ibn Kalīr (koji sugerira značenje: *Allah vas plaši Svojom kaznom*), Al-Baydāwī i Aš-Šawkānī;⁴⁴

IV) *nafs* = nevidljivo, nepoznato (al-gayb): تَعْلَمُ مَا فِي نَفْسِي وَلَا أَعْلَمُ ...Ti znaš ono što je meni nepoznato, a ja ne znam ono što je Tebi poznato (Al-Mā'ida, 116) - Ad-Dāmagānī nudi sljedeće značenje: *ta'lam*

⁴⁰ Muqātil, *Al-Ašbāh wa n-nazā'ir*, 264; Ad-Dāmagānī, *Islāh...*, II, 267; Yahyā b. as-Sallām, *At-Tasārif...*, 264.

⁴¹ H. Ahmad, *A new approach...*, 330.

⁴² Fazlur Rahman smatra da je navedene fraze "najbolje shvatiti kao stanja, aspekte, raspoloženja ili sklonosti ljudske ličnosti. Mogu se, dakako, tretirati kao mentalna (za razliku od fizičkih) po svojoj prirodi pod uvjetom da se "duša" ne uzima kao posebna, odvojena supstanca (*Major Themes of the Qur'an*, Islamic Book Trust, Kuala Lumpur, 1989., 17). Na osnovu ovih, ali i drugih kur'anskih ajeta, odnosno upotrebe riječ *nafs* i njezinih plurala, može se zaključiti ili govoriti "o aspektima ljudskog karaktera, uključujući tu škrtost, pohotu, ličnu odgovornost i svjesnost pojedinca" (*Encyclopaedia of the Qur'an*, Vol. V, 83).

⁴³ Ad-Dāmagānī, *Islāh...*, II, 269.

⁴⁴ Ar-Rāzī, *Mafātih al-gayb*, VIII, 15; Aš-Šawkānī, *Fath al-qadīr*, 167; Ibn Kalīr, *Tafsīr*, I, 477; Al-Baydāwī, *Anwār at-tanzīl...*, I, 204. – Ovdje je uočljivo da se pojam *nafs* pripisuje Uzvišenom Allahu, kao što se pripisuje i ljudima, šejtanima i džinima; vidi npr: Al-An'am, 12 i 130; Al-Kahf, 51 i Al-Anbiyā', 43, što govori u prilog široke (meta) semantičke upotrebe ali i zagonetnosti pojma *nafs*.

mā fī gaybī wa lā a'lam mā fī gaybik.⁴⁵ U komentarima Kur'ana riječ *nafs* u ovom ajetu uglavnom se interpretira na četiri načina: 1) identično Ad-Dāmagāniju; 2) *ta'lam mā akfih wa lā a'lam mā takfih* ("Ti znaš ono što ja skrivam, a ja ne znam ono što Ti skrivaš"); 3) *ta'lam mā urīd wa lā a'lam mā turīd* ("Ti znaš ono što ja želim, a ja ne znam ono što Ti želiš") i 4) *ta'lam ma'lūmī wa lā a'lam ma'lūmik* ("Ti znaš ono što ja znam, a ja ne znam ono što Ti znaš").⁴⁶ Preferentno mišljenje u ovom slučaju jeste mišljenje koje iznosi Ad-Dāmagānī zato što se na kraju ajeta nalazi kontekstualna indikacija (*innaka anta 'allām al-guyūb*) koja omogućava, odnosno indicira željeno značenje. Dakle, kontekst je taj koji određuje značenje riječi *nafsī* i *nafsik* u ovom ajetu;

V) *nafs* = vrsta (al-ġins): وَاللَّهُ جَعَلَ لَكُمْ مِنْ أَنْفُسِكُمْ أَزْوَاجًا *Allah za vas stvara žene od vaše vrste* (An-Nahl, 72) – Interesantno je da nijedan od klasičnih semantičara ne navodi ovo kontekstualno značenje riječi *nafs* koje indicira ovaj kontekst, dok se u komentarima Kur'ana registruje ovo značenje plurala *nafs*.⁴⁷

Na koncu, valja istaći i dvije važne gramatičke upotrebe riječi *nafs*. Prva je da riječ *nafsān* (نَفْسًا), kada se upotrijebi adverbarno, znači: **dobrovoljno, drage volje, od svoje volje**, kao što je to u ajetima: فَإِنْ طِبَّنْ لَكُمْ عَنْ شَيْءٍ مِنْهُ نَفْسًا... *a ako vam one [žene] od svoje volje od toga šta poklone* (An-Nisā', 1); قُلْ مَا يَكُونُ لِي أَنْ أُبَدِّلَهُ مِنْ تَلَقَاءِ نَفْسِي; *Reci: "Nezamislivo je da ga [Kur'an] ja sam od sebe mijenjam..."* (Yūnus, 15). Druga gramatička upotreba riječi *nafs* u Kur'anu jeste da ona veoma često, zapravo najčešće dolazi u funkciji **povratne zamjenice**,⁴⁸ npr. u: Al-Baqara, 44; Alu 'Imran, 61 i 117; Yunus,

⁴⁵ Ad-Dāmagānī, *Islāh...*, II, 269.

⁴⁶ Aš-Šawkānī, *Fath al-qadīr*, 406; Az-Zamakšarī, *Tafsīr al-Kaššāf*, 316. Obojica ovih komentatora napominju da je u ovom ajetu sadržana stilska figura *al-mušākala* – zeugma.

⁴⁷ Vidi: Az-Zamakšarī, *Tafsīr al-Kaššāf*, 578; Ibn Kalīr, *Tafsīr*, II, 762; H. Ahmad, *A new approach...*, 329.

⁴⁸ Budući da u arapskom jeziku nema povratnih zamjenica (*reflective personal pronouns*), njihovo mjesto djelimično se zamjenjuje riječima *nafs* i *'ayn*; u tom smislu imamo: *nafsuh* i *anfusihihim* (John Penrice, *A Dictionary and Glossary of the Qur'an*, New York, The other Press, Kuala Lumpur, 2006., 229). – Upotreba riječi *nafs* i njezinih plurala u funkciji povratne zamjenice ukazuje na važne etičke aspekte čovjeka kao ljudskog bića te se, u ovom slučaju, stapaju horizonti gramatike i semantike Kur'ana. Naime, iz takvih

108, Al-Hašr, 9 itd. Fazlur Rahman smatra da se termin *nafs* u Kur'anu većinom koristi u ovom značenju, dok se, prema njegovom mišljenju, u nekim kontekstima koristi u značenju "osobe" ili "unutarnje osobnosti", tj. živog čovjeka – ali ne odvojeno ili nezavisno od tijela. Zapravo, ovaj mislilac smatra da *nafs* zajedno sa tijelom "konstituiraju unutarnji identitet ili osobnost čovjeka".⁴⁹

Zaključak

Riječ *nafs* sa svojim pluralima *nufūs* i *anfūs* jedna je od frekventnih riječi kur'anskog vokabulara. Svojim značenjima ona nadilazi semantiku ljudskog jezika i mišljenja budući da se pojam *nafs* u Kur'anu pripisuje Uzvišenom Bogu, ljudima, džinima i šejtanima. Pored osnovnih ili leksičkih značenja, ova riječ ima i veliki broj relacionih značenja u kontekstima koji indiciraju određeno značenje. Klasični semantičari Kur'ana iznašli su sedam, osam, odnosno deset različitih kontekstualnih značenja ove riječi u tekstu Kur'ana. Razlike se pomaljavaju s obzirom na princip ili metod specifikacije, odnosno općenitost njezinih značenja, s jedne strane, te subjektivnog semantičkog pogleda svakog semantičara ili komentatora na moguće kontekstualno značenje riječi *nafs*, s druge strane. Glavnina ovih značenja potvrđuje se i u temeljnim komentarima Kur'ana. U većini slučajeva riječ je o osnovnim ili leksičkim, ali i o relacionim značenjima riječi *nafs* u tekstu Kur'ana. Najčešća upotreba

---

upotreba riječi *nafs* potcrtava se ljudska odgovornost za vjerovanje i djelovanje (npr. Alu 'Imran, 61 i 117; Yunus, 108) i ukazuje se na negativne strane ljudskog karaktera, npr. pohlepe u: At-Tagabun, 16 i Al-Hašr, 9. Primjetno je, dakle, da se u Kur'anu *nafs* povezuje sa negativnim crtama ljudskog karaktera ili sa "sklonošću ka zlu".

⁴⁹ Fazlur Rahman, *Major Themes of the Qur'an*, 112. – Fazlur Rahman (17) ovim kritikuje islamske filozofe i sufije koji *nafs* razumijevaju u smislu duše kao *supstance* odvojene od tijela. Prema ovom misliocu, Kur'an ne podupire doktrinu radikalnog dualizma "duša-tijelo" koja se sreće u grčkoj filozofiji, kršćanstvu ili hinduizmu. On smatra da je teško u Kur'anu pronaći pasaže koji govore o tome da je čovjek sazdan od dvije odvojene, a još manje bitno različite supstance, tijela i duše (premda kasniji ortodokсни islam, osobito nakon Al-Gazālīja i uveliko pod njegovim utjecajem, počinje ovo prihvatati). Pod utjecajem ovog islamskog mislioca, Hasanuddin Ahmed u svojoj knjizi ustvrdit će da riječ *nafs* u Kur'anu nigdje nema značenje *soul* (duše), kao jedne od dvije supstance od koje je sazdan ljudsko biće (*A new approach...*, 331). Ovo stanovište ne može se derivirati niti poduprijeti iz poznatih komentara Kur'ana ili iz djela semantičke leksikologije na koja se pozivamo u našem radu.

ove riječi u Kur'anu je gramatička, tj. koristi se kao povratna zamjenica, ali se, pri tome, gramatika fascinantno stapa sa semantikom, iz čega se deriviraju dragocjene spoznaje o čovjeku i aspektima njegova karaktera. Drugo veliko semantičko polje riječi *nafs* jeste njezina referenca na čovjeka, osobu, živo biće ili život kao takav. Treće značenjsko polje *nafsa* jeste čovjekova duša i njezina različita stanja. U savremenim studijama primjetno je proširivanje semantičkog polja ove riječi s naglaskom na njezino esencijalističko značenje u odnosu na čovjeka i njegove duhovne kvalitete u pozitivnom i negativnom aspektu ♦

Almir Fatić

Semantic Analysis of the Word *nafs* in the Qur'an

Summary

In this paper, the author provides a semantic analysis of the use of the word *nafs* in the Qur'an on the basis of: a) works on semantic lexicology of the Qur'an; b) basic comments on the Qur'an; c) the latest critical studies in the field of *tafsir*, dealing specifically with examination of contextual meanings of polysemic and homonymic words in the Qur'an; and d) other contemporary studies dealing with the meaning of the word *nafs* in the Qur'an.

Key words: *nafs*, semantics, lexical / relational / contextual meaning.

Literatura

1. Ābādī, al-Fayrūz, *Tanwīr al-miqbās min tafsīr Ibn 'Abbās*, s. I., s. a.
2. Abd al-Bāqī, Muhammad Fu'ād, *Al-Mu'jam al-mufahras*, Dār al-hadīl, Al-Qāhira, 1996.
3. Abu l-Faraġ, Ibnu l-Ġawzī, *Nuzha al-a'yun an-nawāzīr fī 'ilm al-wuḡūh wa n-nazā'ir*, Dār al-kutub al-'ilmiyya, Bayrūt, 2000.
4. Abū Hāmid, al-Gazālī, *Ihyā' ulūm ad-dīn*, II, Maktaba al-misr, Al-Qāhira, 1998.
5. Al-'Asqalānī, Ibn Haġar, X, *Tahrīb at-tahrīb*, Dār al-fikr, s. I., 1984.
6. Al-Baydāwī, *Anwār at-tanzīl wa asrār at-ta'wīl*, I, II, Dār ar-rušd, Bayrūt, 2000.

7. Hasanuddin, Ahmed, *A new approach to the study of the Qur'an*, Goodword books, New Delhi, 2005.
8. Ibn Kalīr, *Tafsīr al-Qur'ān al-'azīm*, I, II, Ğam'iyya ihyā' at-turāl al-islamī, Kuwayt, 1994.
9. Jane Dammen, McAuliffe (urednica), *Encyclopaedia of the Qur'an*, Vol. V, Brill, Leiden - Boston, 2006.
10. Yahyā b. as-Sallām, *At-Tasārīf - tafsīr al-Qur'ān mim mā ištabahat asmā'uh wa tasarrafat ma'ānih*, aš-Šarika at-tūnisijya li t-tawzī', Tūnis, 1980.
11. Kahlāla, 'Umar Ridā, *Mu'ġam al-mu'allifin*, V, Ihyā' at-turāl al-'arabī, Bayrūt, s. a.
12. Al-Kilbī, Ibn Ğuzayy, *Kitāb at-tashīl li 'ulūm at-tanzīl*, I, Dār al-fikr, Bayrūt, s. a.
13. Al-Qar'āwī, Sulaymān b. Sālih, *Al-Wuġūh wa n-nazā'ir fi l-Qur'ān al-karīm*, Maktaba ar-rušd, Riyād, 1990.
14. Al-Qurtubī, *Al-Ğami' li ahkām al-Qur'ān*, V, Ihyā' at-turāl al-islāmī, Bayrūt, 1985.
15. Lane, Edwarda W., *An Arabic English Lexicon*, II, Islamic Text Society, Cambridge, 1984.
16. Muftić, Teufik, *Arapsko-bosanski rječnik*, El-Kalem, Sarajevo, 1997.
17. Muqātil, ibn Sulaymān, *Al-Ašbāh wa n-nazā'ir fi l-Qur'ān al-karīm*, Dār garīb, Al-Qāhira, 2001.
18. Rahman, Fazlur, *Major Themes of the Qur'an*, Islamic Book Trust, Kuala Lumpur, 1989.
19. Ar-Rāzī, *At-Tafsīr al-kabīr*, IX, s. a., s. l.
20. As-Suyūti/Mahallī, *Tafsīr al-Ġalālayn*, Dār al-kutub al-'ilmiyya, Bayrūt, s. a.
21. Aš-Šawkānī, *Fath al-qadīr*, Dār ma'rifa, Bayrūt, 2007.
22. *The Holy Qur'an word index*, Compiled by Rafi Al-Badr, Ansariyan Publications, Qum, 187.
23. At-Tabarī, *Ğami' al-bayan 'an ta'wil ayi l-Qur'an*, X, Dar as-salam, Al-Qahira, 2007.
24. Zamakšarī, *Tafsīr al-Kaššāf*, Dār ma'rifa, Bayrūt, 2005.
25. Az-Ziriklī, Kayruddīn, *Al-A'lām*, IV, Dār al-'ilm li l-malāyīn, Bayrūt, 1984.